

Powrót do Macierzy?

Ziemie Zachodnie i Północne
w Polsce Ludowej

Powrót do Macierzy?

Ziemie Zachodnie i Północne
w Polsce Ludowej

pod redakcją Macieja Fica

Redaktor serii: Historia Polski Ludowej
MACIEJ FIC

Recenzent
RYSZARD TOMKIEWICZ

Spis treści

Wstęp (*Maciej Fic*) — 7

MACIEJ FIC

Ziemie Zachodnie i Północne w Polsce Ludowej — 11

RADOSŁAW PTASZYŃSKI

Nad Odrą i Bałtykiem

Specyfika sytuacji społeczno-politycznej Pomorza Zachodniego
w latach 1945—1948 — 29

CZESŁAW OSĘKOWSKI

Spółczerństwo Ziemi Lubuskiej wobec polityki władz

w latach 1945—1956 — 39

PRZEMYSŁAW SŁOWIŃSKI

Gorzów Wielkopolski — centrum władz rządowych,

kościelnych i prasy dla Ziemi Lubuskiej w latach 1945—1950 — 58

JAKUB TYSZKIEWICZ

Wokół specyfiki dolnośląskiej w okresie powojennym — 75

ADRIANA DAWID

Nastroje społeczne w opolskiej części Śląska

w okresie stalinowskim — 86

ADAM DZIUROK

„Starzy” i „nowi” Polacy

Specyfika powojennego województwa śląskiego (1945—1950) — 108

IZABELA LEWANDOWSKA

Sytuacja społeczno-kulturalna na Warmii i Mazurach

w pierwszym dziesięcioleciu po II wojnie światowej — 128

SYLWIA BYKOWSKA

Ku (re)polonizacji

Procesy ludnościowe na Pomorzu Gdańskim po II wojnie światowej — 155

Wykaz wykorzystanych źródeł i literatury — 185

Summary — 205

Zusammenfassung — 207

Wstęp

„Polska Ludowa” to termin określający państwo polskie w latach 1944—1989, wynikający z propagandowo i nieprawdziwie ukazywanej przez komunistów, a następnie socjalistów, wizji udziału „ludu” w rządzeniu państwem. Często rzeczywistość ta nazywana jest także wymiennie PRL-em — co wprost wynika ze skrótu oficjalnej nazwy państwa w latach 1952—1989: Polska Rzeczpospolita Ludowa. Choć rozwiązanie to nie jest poprawne merytorycznie, to wielu badaczy traktuje je umownie i obejmuje tym terminem cały okres rządów komunistycznych i socjalistycznych w Polsce przed 1990 rokiem¹.

Okres Polski Ludowej został już dobrze opisany w historiografii, doczekał się obszernego katalogu prac, zarówno o charakterze analitycznym, jak i syntezy². Wciąż potrzebne są jednak dalsze badania, coraz wyraźniej widoczny jest też deficyt dobrze zestawionych studiów problemowych, w których w sposób uporządkowany (zwłaszcza terytorialnie) przedstawione są podobne kwestie, obecne w różnych częściach kraju. Odejście od płaszczyzny regionalnej, ale równocześnie rezygnacja z „warszawocentrycznego” sposobu prezentacji narracji stały u podstaw niniejszego przedsięwzięcia.

Książka, którą trzymają Państwo w ręku, wpisuje się już w cykl koordynowanych z perspektywy Katowic projektów ogólnopolskich historycznych

-
- 1 Por. J. EISLER: *Czterdzieści pięć lat, które wstrząsnęły Polską. Historia polityczna 1944—1989*. Warszawa 2018, s. 9.
 - 2 Wśród najważniejszych syntez por. m.in.: A. CZUBIŃSKI: *Polska i Polacy po II wojnie światowej (1945—1989)*. Poznań 1998; A. FRISZKE: *Polska. Losy państwa i narodu 1939—1989*. Warszawa 2003; A. PACZKOWSKI: *Pół wieku dziejów Polski 1939—1989*. Warszawa 2005; A. KEMP-WELCH: *Polska pod rządami komunistów 1944—1989*. Kraków 2008; A. DUDEK, Z. ZBLEWSKI: *Utopia nad Wisłą. Historia Peerelu*. Warszawa—Bielsko-Biała 2008; *PRL od lipca 44 do grudnia 70*. Red. K. PERSAK, P. MACHCEWICZ. Warszawa 2010; *PRL od grudnia 70 do czerwca 89*. Red. K. PERSAK, P. MACHCEWICZ. Warszawa 2011; A.L. SOWA: *Historia polityczna Polski 1944—1991*. Kraków 2011; H. SŁABEK: *O społecznej historii Polski 1945—1989*. Wyd. 2. Warszawa 2015.

badani nad Polską Ludową. Dotychczas udało się przedstawić dwa aspekty: powojennego ruchu migracyjnego³ oraz dotyczącej tego okresu edukacji historycznej⁴. Choć temat ten także jest obecny w historiografii⁵, tym razem obiektem analizy uczyniliśmy obszar Ziem Zachodnich i Północnych⁶ (ZZiP). Stało się tak z co najmniej dwóch powodów. Po pierwsze — w 2020 roku mija 75 lat od formalnego przejścia tych terenów przez państwo polskie. Czas, który dzieli nas od wydarzeń sprzed kilku dekad, pozwala już nie tylko na ich analizę, ale też skłania ku budowaniu syntezy. Po wtóre — dzięki akceptacji zaproszenia przez wytrawnych badaczy z różnych części Polski możliwe stało się przyjęcie odmiennej od najczęściej stosowanej koncepcji prezentacji prowadzonych badań. Jak już wskazano — planując zawartość książki, nie zdecydowano się na dowolność tematyczną i terytorialną przedstawianych analiz. W zamian — zamiast perspektywy „wertikalnej” (prezentowania różnych obszarów działań na terenie całych ZZiP) zastosowano perspektywę „horyzontalną”, ukazującą specyfikę poszczególnych części kraju wchodzących w skład ZZiP.

Ponownie udało się realizację projektu (i w konsekwencji zawartość książki) uczynić maksymalnie kompletną, tak merytorycznie, jak i geograficznie. Położony na zachód i północ od granic państwa polskiego z roku 1939 teren włączony do Polski Ludowej objął bowiem (geograficznie): Pomorze Zachodnie (Szczecińskie), Ziemię Lubuską, Dolny Śląsk, zachodnią część Górnego Śląska (Śląsk Opolski), Warmię, Mazury oraz Pomorze Gdańskie. Tak też zaprojektowano tok niniejszego opracowania. Stanowi ono więc swoistą podróż po kolejnych, przywołanych wcześniej obszarach.

By wyprawę tę uczynić łatwiejszą dla Czytelnika, pierwszy z autorów — piszący te słowa prof. Uniwersytetu Śląskiego dr hab. Maciej Fic z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach — dokonał syntetycznego zestawienia najważniejszych kwestii, terminów i problemów, pomocnych w pełniejszym odczytaniu kolejnych tekstów. Kolejni historycy podjęli już tematykę dotyczącą poszczególnych części kraju. Doktor hab. Radosław Ptasiński (reprezentujący Uniwersytet Szczeciński) w swoim szkicu ukazał główne problemy życia

3 *Wędrówka ludów. Powojenny transfer ludności w Polsce Ludowej*. Red. M. Fic. Katowice 2018.

4 *Polska Ludowa w edukacji historycznej*. Red. M. Fic. Katowice 2019.

5 Por. np. R. SKOBELSKI: *Ziemie Zachodnie i Północne Polski w okresie realizacji planu sześcioletniego 1950—1955*. Zielona Góra 2002; *Ziemie Odzyskane 1945—2005. Ziemie Zachodnie i Północne. 60 lat w granicach państwa polskiego*. Red. A. SAKSON. Poznań 2006.

6 Na temat nazwy por. tekst autora wstępu w niniejszym tomie.

społeczno-politycznego Pomorza Zachodniego lat 1945—1948. W kolejnym artykule prof. dr hab. Czesław Osękowski (z Uniwersytetu Zielonogórskiego), odnosząc się do cezury czasowej 1945—1956, opisał zachowanie społeczeństwa Ziemi Lubuskiej wobec polityki władz na tym obszarze. Terenem tym zajął się w swoich rozważaniach także dr Przemysław Słowiński (z Akademii im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim), który podstawą swoich badań uczynił organizację oraz działalność władz terytorialnych (państwowych i kościelnych) w Gorzowie Wielkopolskim w pierwszym powojennym pięcioleciu.

Kolejnym wymagającym opisania obszarem był Dolny Śląsk. Zadania tego skutecznie podjął się prof. dr hab. Jakub Tyszkiewicz (z Uniwersytetu Wrocławskiego), który prezentując wyniki własnych badań, ukazał odmienną i specyficzną owego regionu po 1945 roku. Dwie następne rozprawy poświęcone zostały Górnemu Śląskowi. Doktor Adriana Dawid (pracownik Uniwersytetu Opolskiego) swoje rozważania skoncentrowała na opolskiej części Górnego Śląska, kreśląc obraz nastrojów społecznych mieszkańców tego terenu w okresie stalinowskim. Profesor Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie dr hab. Adam Dziurok (reprezentujący dwie instytucje: tenże Uniwersytet oraz katowicki oddział Instytutu Pamięci Narodowej) zechciał przedstawić dość wyjątkową w tym zestawieniu sytuację — funkcjonowania województwa (w tym przypadku śląskiego) składającego się z tzw. ziem starych (czyli przed 1939 rokiem należących do Polski) i ziem nowych, przyłączonych w wyniku rozstrzygnięć powojennych. Stąd też w tytule jego tekstu odwołanie do „starych” i „nowych” Polaków.

W ostatnich dwóch artykułach ponownie skoncentrowano uwagę na terenach północnych. Profesor Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie dr hab. Izabela Lewandowska zaprezentowała sytuację społeczno-kulturalną na Warmii i Mazurach w pierwszym dziesięcioleciu po II wojnie światowej. Doktor Sylwia Bykowska (pracownik Polskiej Akademii Nauk w Gdańsku) nakreśliła natomiast obraz polityki ludnościowej na Pomorzu Gdańskim w latach 1945—1959, prowadzonej przez ówczesne władze w kierunku homogenizacji i repolonizacji mieszkańców.

Wskazując na atuty niniejszej publikacji, warto zwrócić uwagę na wykorzystane przez Autorów materiały. Przygotowując swoje teksty, oprócz zróżnicowanej literatury przedmiotu szeroko sięgnęli do archiwaliów — skorzystali z zasobów Archiwum Akt Nowych w Warszawie oraz regionalnych archiwów państwowych (w Gdańsku, Katowicach, Opolu, Szczecinie i Zielonej Górze), oddziałowych archiwów Instytutu Pamięci Narodowej (w Poznaniu, Szczecinie, Warszawie i we Wrocławiu), archiwów kościelnych (Archi-

wum Diecezjalnego w Opolu) i placówek resortowych (filii Archiwum Wojsk Lądowych w Toruniu). Aby odpowiednio zilustrować odtwarzane realia, nie wahali się sięgnąć do lokalnej i regionalnej prasy (głównie numerów „Dziennika Bałtyckiego”, „Dziennika Zachodniego”, „Trybuny Opolskiej”, „Trybuny Robotniczej” oraz „Ziemi Lubuskiej”).

Zebrane teksty dają możliwość dostrzeżenia zarówno elementów wspólnych dla wszystkich obszarów, jak i odrębnych dla każdego z nich. Pozwalają przyjrzeć się kwestiom politycznym, społecznym, gospodarczym czy administracyjnym. Stwarzają szansę na zrozumienie, jakim zmianom musiała się poddać Polska po 1945 roku i jak budowano tożsamość ziem, na których w wielu wypadkach śladów polskości trzeba było szukać znacznie głębiej, niż odwołując się do czasu dwudziestolecia międzywojennego.

Maciej Fic

The return to the Motherland? The Western and Northern Lands in the People's Poland

SUMMARY

The Second World War, among numerous modifications in relation to Poland of the twenty-year interwar period caused considerable transformations of its state territory. In 1945, outside of Poland's borders remained the so-called Eastern Borderlands lost to the Soviet Union — despite the misleading name, the said area encompassed close to a half of the interwar Second Republic of Poland. By way of reimbursement for the said lost, Poland gained from Germany the areas to the west and north of the 1939 Polish state borders. As a whole, this territory amounted to little over 100,000 sq. kilometres, and in 1939 was inhabited by circa 8.5 million people.

The following areas were incorporated into Poland: West (Stettin/Szczecin) Pomerania, Lubusz Land, Lower Silesia, the western part of Upper Silesia (Opole Silesia), Warmia, Masuria and a part of Gdańsk Pomerania. The newly incorporated lands acquired many names in historiography and propaganda of the time: the “postulated lands,” “returning lands,” “Regained Lands,” or the Western and Northern Lands (hereafter ZZiP). The nomenclature became part and parcel of history politics instituted by the new authorities, which aimed at strengthening the “Piaśt Poland” vision (the state's return to its “proper” national territory), meted out against the “Jagiellonian Poland” (understood as misguided Poland's eastward expansionism).

While planning the content of this book, the authors sought to restrict the contributors' leeway pertaining to topics, particularly the territorial scope of the research presented. Instead of “vertical” perspective (i.e. presenting various spheres of activities undertaken across the entire ZZiP), the “horizontal” approach was taken, that is, the one showing the specific of the particular country areas comprising the lands in question. Our work is, therefore, a kind of journey through the subsequent, previously mentioned areas.

The volume includes nine chapters. Chapter One, written by Maciej Fic (the University of Silesia in Katowice), is an introductory one and provides a synthetic, bird's-eye view of ZZiP. Consecutive eight chapters concern the areas which are territorially narrower. The social-political specificity of Western Pomerania during the years 1945—1948 is presented by Radosław Ptaszyński (the University of Szczecin), while Czesław Osękowski (the University of Zielona Góra) provided an outline of the processes at work between the year 1945 and 1956 which moulded the society of Lubusz Land. Also Lubusz Land is investigated by Przemysław Słowiński representing the Jacob of Paradies University, however, his study is focused on Gorzów Wielkopolski as a regional centre of the initial five post-war years. What distinguishes the study by Jakub Tyszkiewicz of the University of Wrocław, is an extended timeframe reaching 1980s, within which he discusses

the specificity of Upper Silesia. Adriana Dawid (representing the University of Opole) depicted in her study the public feelings amongst the inhabitants of Upper Silesia during a period that was difficult to them, in the late 1940s and early 1950s. In turn, Adam Dziurok (the Cardinal Wyszyński University in Warsaw and the Institute of National Remembrance, the Katowice branch) outlines the specificity of Silesian Voivodeship during the years 1945—1950, emphasizing the region's idiosyncratic political and social attitudes and stances (resulting from merging of the so-called old lands with ZZiP). The subject of interest in the study by Izabela Lewandowska (employed at the University of Warmia and Mazury) is the socio-cultural reality of Warmia and Masuria during the first decade after the war. Last but not least, Sylwia Bykowska (The Tadeusz Manteuffel Institute of History, Polish Academy of Sciences, the Gdańsk branch) re-examines the Polonization processes to which Gdańsk Pomerania inhabitant were subjected during the years 1945—1959.

The collected studies allow to realize how the communities having been formed in the ZZiP areas had to face the new political reality, but also the challenges of everyday life under new circumstances. Moreover, this monograph's content is conducive to having a better understanding of how the relations between the settlers and authorities differ depending on local peculiarities; the extent to which inhabitants yielded to indoctrination, the degree to which they could succeed in organizing their islets of liberty (such as private life, perpetuating Church life, fostering historical memory, individual traditions). Additionally, by composing a single volume, these studies enable readers to acknowledge elements common to all discussed areas. They facilitate an insight into not only political, but also social, economic, and administrative issues. They give an opportunity to understand the extent of transformations Poland was subjected to after 1945, and how the identity of discussed lands was built, particularly when the traces of Polishness in a given region had to be sought deeper than in the twenty-year interwar period. This book which mostly describes the process of society forming in the incorporated lands (while not neglecting the political context thereof), in its essence endeavours to show the new image of this part of Poland. By reading particular chapters, one may form one's individual and informed opinion to the question asked in the title, namely: Was it indeed the return to the Motherland?

The volume should be of interest to all aficionados of the modern history of Poland, including those seeking information on regional specificities of the post-war period of Polish state's history. It is worth emphasizing that the book was written majorly by a group of researchers who have investigated the said problematics for years.

Rückkehr in die Heimat?

West- und Nordgebiete in der Volksrepublik Polen

ZUSAMMENFASSUNG

Der Zweite Weltkrieg führte unter vielen Veränderungen, denen Polen in der Zwischenkriegszeit unterzogen wurde, u. a. zu bedeutenden territorialen Umwandlungen des Staates. Außerhalb seiner Grenzen befand sich im Jahre 1945 ein an die Sowjetunion verlorenes Gebiet, das als die sog. Kresy Wschodnie bezeichnet wurde — obwohl es in der Praxis fast die Hälfte des Gebiets der Zweiten Polnischen Republik in der Zwischenkriegszeit abdeckte. Als Gegenleistung für diesen Verlust erhielt Polen gewissermaßen auf Kosten Deutschlands die westlich und nördlich der Grenzen des polnischen Staates gelegenen Gebiete aus dem Jahr 1939. Dieses Gebiet war etwas mehr als 100.000 km² groß, im Jahre 1939 gab es dort etwa 8,5 Millionen Menschen.

An Polen wurden folgende Gebiete angeschlossen: Westpommern (Stettin), Lebusener Land, Niederschlesien, ein westlicher Teil Oberschlesiens (Oppelner Schlesien), Ermland, Masurien und ein Teil Pommerellens. Diese neuen Gebiete wurden in der Geschichtsschreibung und Propaganda unterschiedlich benannt: „geforderte Gebiete“, „zurückkehrende Gebiete“, „wiedergewonnene Gebiete“ oder West- und Nordgebiete. Die Nomenklatur wurde zu einem der Elemente der durch die neuen Behörden verfolgten Geschichtspolitik, die die Vision von „Polen der Piasten“ (der Rückkehr des Landes in das „richtige“ Staatsgebiet) gegenüber der Vision von „Polen der Jagiellonen“ (verstanden als die irrtümlich geführte Expansion Polens nach Osten) stärkte.

Bei der Planung des Inhalts des Buches unternahmen die Autoren den Versuch, die thematische und insbesondere territoriale Freiheit der durchgeführten Untersuchungen einzuschränken. Anstelle einer „vertikalen“ Perspektive (Darstellung verschiedener Tätigkeitsbereiche in den gesamten West- und Nordgebieten) wurde eine „horizontale“ Perspektive angewendet, die die Eigentümlichkeit der einzelnen Landesteile verdeutlichte, die zu diesen Gebieten gehörten. Aus diesem Grunde stellt die vorliegende Studie eine Art Reise durch einzelne, früher erwähnte Gebiete dar.

Der Band besteht aus neun Kapiteln. Das erste Kapitel, das von Maciej Fic (Schlesische Universität Katowice) geschrieben wurde, ist eine Art Einführung ins Thema und präsentiert ein synthetisches Bild der West- und Nordgebiete. Die weiteren acht Kapitel betreffen territorial engere Gebiete. Die Besonderheit der gesellschaftspolitischen Situation Westpommerns in den Jahren 1945—1948 stellt Radosław Ptaszyński (Universität Stettin) dar. Czesław Osękowski (Universität Zielona Góra) beschreibt den Prozess der Gestaltung der Gesellschaft des Lebusener Landes zwischen 1945 und 1956. Demselben Bereich geht Przemysław Słowiński von der Jakob von Paradies-Fachhochschule nach, er konzentriert sich jedoch auf Gorzów Wielkopolski (Landsberg an der Warthe) als ein regionales Zentrum der ersten Fünfjahresperiode der Nachkriegszeit. Jakub Tyszkiewicz von der Universität Wrocław fokussiert auf die Besonderheit Niederschlesiens und berücksichtigt einen etwas längeren Zeitraum, der bis in die 1980er Jahre zurückreicht.

Adriana Dawid (Universität Oppeln) lenkt ihr Augenmerk auf soziale Stimmungen, die die Einwohner des westlichen Teils Oberschlesiens in einer für sie um die Wende der 1940er und 1950er Jahre des letzten Jahrhunderts besonders schwierigen Zeit begleitete. Adam Dziurok (Kardinal-Stefan-Wyszyński-Universität Warschau und Institut für Nationales Gedenken, Zweigstelle Katowice) skizziert die Besonderheit der Woiwodschaft Schlesien in den Jahren 1945—1950 unter Berücksichtigung ihrer besonderen politischen und sozialen Grundlagen (die sich aus der Verbindung der so genannten Alten Gebiete sowie West- und Nordgebiete ergaben). Izabela Lewandowska (Universität Ermland-Masuren Olsztyn) beschrieb die soziokulturellen Realitäten von Ermland und Masuren im ersten Nachkriegsjahrzehnt. Sylwia Bykowska (Institut für Geschichte der Polnischen Akademie der Wissenschaften in Danzig) erinnert an die Polonisierungsprozesse der Einwohner Pommerellens in den Jahren 1945—1959.

Die gesammelten Texte veranschaulichen, wie die sich bildenden Gesellschaften in den West- und Nordgebieten mit der neuen politischen Realität, aber auch mit dem Problem, ihr Leben in der neuen Realität zu planen, umgehen mussten. Der Inhalt der Monographie lässt erkennen, dass die Beziehungen zwischen Siedlern und Vertretern der Behörden je nach lokaler Besonderheit unterschiedlich waren, die Einwohner in unterschiedlichem Maße der Indoktrination unterzogen waren und sich auch in unterschiedlichem Maße die Enklaven der Freiheit sichern konnten (privates, geistiges und kirchliches Leben, Pflege des historischen Gedächtnisses und der eigenen Traditionen). Die in dem Band gesammelten Texte bieten aber auch die Möglichkeit, solche Elemente wahrzunehmen, die allen Bereichen gemeinsam sind. Sie ermöglichen es, sowohl politische als auch soziale, wirtschaftliche oder administrative Aspekte näher zu betrachten. Sie lassen verstehen, welche Veränderungen Polen nach 1945 durchmachen musste und wie die Identität der Gebiete aufgebaut wurde, auf denen die Spuren des Polentums in vielen Fällen viel tiefer gesucht werden mussten und die Bezugnahme auf die Zwischenkriegszeit nicht ausreichend war. Das Buch, das hauptsächlich die Bildung der Gesellschaft auf den angeschlossenen Gebieten beschreibt (aber die politische Situation nicht ignoriert), zeigt im Grunde genommen das neue Bild dieses Landesteils. Durch die Lektüre von einzelnen Beiträgen kann der Leser die Antwort auf die im Titel formulierte Frage präzisieren, ob es sich tatsächlich um die Rückkehr in die Heimat handelte.

Der Band sollte alle Liebhaber der jüngsten Geschichte Polens und auch diejenigen interessieren, die nach den Informationen über die regionale Eigenart der Nachkriegszeit der Geschichte des polnischen Staates suchen. Hervorzuheben ist, dass der Band durch das Team von Wissenschaftlern vorbereitet wurde, die sich jahrelang hauptsächlich mit dieser Problematik befassen.

Zdjęcie na okładce
MACIEJ FIC

Opracowanie redakcyjne
AGNIESZKA PLUTECKA

Projekt okładki
PAULINA DUBIEL

Korekta
MARZENA MARCZYK

Łamanie
MAREK ZAGNIŃSKI

Wersją referencyjną publikacji jest wersja elektroniczna
Publikacja na licencji: Creative Commons
Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe
(CC BY-SA 4.0)

ISBN 978-83-226-3960-3
(wersja elektroniczna)

Wydawca
WYDAWNICTWO UNIwersytetu śląskiego
UL. BANKOWA 12B, 40-007 KATOWICE
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 13,25. Ark. wyd. 15,0. PN 3947.